

LITERATURA JAKO PROJEKT IDEOLOGICZNY. Z ARCHIWÓW POP PZPR PRZY ZLP W OLSZTYNIE

LITERATURE AS AN IDEOLOGICAL PROJECT. FROM THE ARCHIVE BASIC PARTY ORGANIZATION OF POLISH UNITED WORKER'S PARTY AT ASSOCIATION OF POLISH WRITERS IN OLSZTYN

Olsztyńskie środowisko humanistyczne – powoli dojrzewające, nobilitowane oddziałem ZLP (1955), bogate w rudymenarne instrumenty życia literackiego (periodyk społeczno-kulturalny, wydawnictwo) – na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych wygenerowało kilka faktów społeczno-kulturalnych, które wypromowały inicjatywy środowiska w wymiarze ogólnopolskim¹. Do takich należały obchody setnej rocznicy urodzin Michała Kajki (1958)² – przekształcone

* dr, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

¹ Na temat historii i transformacji olsztyńskiego środowiska literackiego zob. m.in.: *Pisarze olsztyńscy*, oprac. T. Wajsbrota, H. Kamińska, Olsztyn 1966; E. Martuszewski (red.), *Współcześni pisarze województwa olsztyńskiego*, Olsztyn 1972; T. Oracki, *Twórcy i działacze kultury w województwie olsztyńskim w latach 1945–1970*, Olsztyn 1975; F. Fornalczyk, *Świadomość dziedzictwa*, Olsztyn 1978; E. Martuszewski, *Warmia i Mazury w literaturze polskiej*, Olsztyn 1966; J. Chłosta (red.), *Olsztyńskie biografie literackie 1945–1988*, Olsztyn 1991; idem, *Warmia i Mazury w literaturze polskiej i niemieckiej w latach 1945–1995*, Olsztyn 1997; K. Brakoniecki, *Ziemia obiecana czy Kraina Nod? Obraz Warmii i Mazur w literaturze olsztyńskiej*, „Borussia” 1994, nr 8, s. 125–139; idem, *Prowincja człowieka. Obraz Warmii i Mazur w literaturze olsztyńskiej*, Olsztyn 2003; Z. Chojnowski, *Zmartwychwstały kraj mowy. Literatura Warmii i Mazur lat dziewięćdziesiątych*, Olsztyn 2002; J.J. Rojek (red.), *Pióro i pamięć. 50-lecie Oddziału Związku Literatów Polskich 1955–2005*, Olsztyn 2005; J. Chłosta-Zielonka, *Życie literackie Olsztyna w latach 1945–2004*, w: S. Achremczyk, W. Ogrodziński (red.), *Olsztyn. Kultura i nauka*, Olsztyn 2006, s. 333–338; J.J. Rojek, *Literaci i literatura Warmii i Mazur*, Olsztyn 2008.

² Obchody (27–30 września 1958 r.) zorganizowano siłami specjalnie powołanego do życia Ogólnopolskiego Komitetu Obchodów Setnej Rocznicy Urodzin Michała Kajki przy współpracy oddziału ZLP, Zarządu Oddziału Związku Polskich Artystów Plastyków, Stowarzyszenia Socjalno-Kulturalnego „Pojezierze”, Warmińsko-Mazurskiego Towarzystwa Socjalno-Kulturalnego. Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: AP w Olsztynie), Towarzystwo Rozwoju Ziemi Zachodnich i Północnych (dalej: TRZZ), Nr 882/2, k. 1–12; AP w Olsztynie, TRZZ, Nr 882/38.

w Rok Warmii i Mazur; Zjazd Pisarzy Przyjaciół Warmii i Mazur (1960), olsztyński VIII Zjazd Pisarzy Ziemi Zachodnich i Północnych (1965)³. W dekadzie lat sześćdziesiątych utrzymującą się polaryzację środowiska literackiego znaczą z jednej strony narodziny Klubu Literatury Regionalnej⁴ petryfikującego wzory piśmiennictwa ludowego, z drugiej – powstawanie grup młodoliterackich⁵, kontestacyjnych wobec propozycji Władysława Gębika, oraz inicjacja siedmioletniej historii Klubu Literackiego przy Zarządzie Wojewódzkim Związku Młodzieży Socjalistycznej (1963–1970), wydającego periodyk „Przemiany”⁶. Znaczenie tej trybuny wypowiedzi podkreślił Józef Jacek Rojek, pisząc w tym kontekście o „winiecie prężności młodoliterackiego życia kulturalnego na Warmii i Mazurach”⁷.

Celem niniejszego artykułu jest opis działań POP PZPR przy olsztyńskim oddziale ZLP w sferze wpływu na życie literackie w Olsztynie i regionie oraz w zakresie postulatów dotyczących samej literatury. Materiałem analitycznym uczynimy zespół archiwalny dokumentujący działalność POP PZPR przy olsztyńskim oddziale ZLP przechowywany w Archiwum Państwowym w Olsztynie (zespół nr 1323)⁸. W sensie chronologicznym ograniczymy się do dekady lat sześćdziesiątych, co jest podyktowane stanem zachowania akt⁹ oraz limitami objętościowymi niniejszej publikacji. W tym miejscu świadomie postanowiono ograniczyć się do akt wytworzonych przez samą organizację. Uznano bowiem, że jest to materiał niedostatecznie funkcjonujący w obiegu naukowym, szczątkowo wykorzystany

³ Materiały zjazdowe zob. AP w Olsztynie, TRZZ, Nr 882/33, k. 158–224.

⁴ Klub Literatury Regionalnej narodził się w 1963 r. z Sekcji Literatury Regionalnej powstałej dwa lata wcześniej na zjeździe we Wrocławiu. Głównym animatorem przedsięwzięcia był Władysław Gębik. Klub stanowił oparcie na pisarzy starszej generacji, organizował spotkania autorskie, jubileusze etc. Na temat działalności klubu zob. Biblioteka Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie (dalej: BMWiM w Olsztynie), Rkps 554/177-179. ZLP oddział w Olsztynie. Program działania Klubu Literatury Regionalnej; BMWiM w Olsztynie, Rkps 554/175. Klub Literatury Regionalnej przy ZLP w Olsztynie 1968.

⁵ Więcej zob. J. Chłosta-Zielonka, *Kształtowanie form życia młodoliterackiego w Olsztynie na przestrzeni dziesięcioleci (1957–2004)*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2005, nr 1, s. 151–161.

⁶ Klub Literacki przy ZMS powstał w 1963 r., wydawał periodyk „Przemiany”, odegrał dużą rolę w konsolidacji środowiska. Zrzeszeni tu twórcy aspirowali do uprawiania i popularyzowania poezji młodych, wypowiadali się przeciw tendencjom tradycjonalistycznym w literaturze. Na temat tego fenomenu zob. J. Segiet, *Adepci literatury*, „Warmia i Mazury” (dalej: „WiM”) 1970, nr 5, s. 24–25; idem, *Jak rodziła się młoda literatura?*, w: idem, *Portrety olsztyńskie*, Olsztyn 2005, s. 87–97.

⁷ J.J. Rojek, *Literaci i literatura Warmii i Mazur*, Olsztyn 2008, s. 82.

⁸ Archiwa olsztyńskiego oddziału ZLP są rozproszone. Część z nich za sprawą Władysława Gębika znalazła się w zbiorach Archiwum Kurii Metropolitalnej w Olsztynie. Te jednak znajdują się poza obszarem naszych zainteresowań.

⁹ Na temat struktury akt i ich zakresu zob. I. Chmielewska, K. Hołownia, *Problemy porządkowania akt partyjnych z byłego Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Olsztynie z lat 1948–1990 (z wyłączeniem zespołu Komitetu Wojewódzkiego PZPR)*, http://www.archiwa.gov.pl/repository/wydarzenia/Chmielewska_Holownia.pdf (data korzystania ze źródła 10 maja 2010 r.).

w narracji historyków i historyków literatury. Przyjęte założenie metodologiczne nakazuje rezygnację z porównania zgromadzonego materiału z innymi źródłami. Należy jednak podkreślić, że jest to interesujący postulat badawczy na przyszłość. Niniejszy artykuł nie aspiruje do szerszych generalizacji i z pewnością nie wyczerpuje tematu. Jest to tylko skromna próba nakreślenia jednej z wielu przecież ról POP: wpływu na funkcjonowanie środowiska literackiego i na kształt literatury w nim powstającej. Niniejsze analizy mogą być przyczynkiem do dyskusji nad artystycznym i problemowym obliczem literatury utrwalającej pojałtańskie doświadczenia ziem anektowanych, a także jednym z wielu kontekstów do dyskusji nad sposobami funkcjonowania ludzi pióra w realiach PRL.

Analizowane dokumenty mają zróżnicowany charakter. Dla naszych rozważań najbardziej użyteczne okazały się okresowe sprawozdania z pracy POP PZPR przy ZLP w Olsztynie, protokoły z zebrań sprawozdawczo-wyborczych, programy działań POP, sprawozdania z dyskusji na temat konkretnych tekstów literackich. W zbiorze znajduje się pojedyncza, obszerna analiza olsztyńskiego środowiska literackiego dokonana eksperckim piórem Edwarda Martuszelewskiego. W okresie sprawozdawczym zebrania POP PZPR przy ZLP odbywały się w porządku miesięcznym, w każdą pierwszą środę miesiąca w Domu Środowisk Twórczych, w siedzibie NOT-u bądź w redakcji „Głosu Olsztyńskiego” lub w KW PZPR o godzinie 17.00. Spektakularnie odbywały się również spotkania wyjazdowe, w okresie sprawozdawczym np. w Nidzicy i Kaliningradzie. W badanych materiałach poszukiwać będziemy odpowiedzi na pytania dotyczące:

- projektowanych zadań literatury,
- oceny literackich efektów pracy autorów,
- oceny warunków pracy literatów,
- relacji z innymi organizacjami i stowarzyszeniami.

Organizacja POP PZPR przy olsztyńskim oddziale ZLP powstała w 1960 r. i pierwotnie działała w czteroosobowym składzie: Karol Małek, Edward Martuszelewski, Henryk Panas, Leonard Turkowski. Wzbogacona wkrótce o Zbigniewa Nowickiego-Nienackiego, była strukturą trwale nieliczną. U schyłku 1967 r. szacowała swoje szeregi na dziewięciu członków, ale zaledwie czworo z nich faktycznie należało do ZLP¹⁰. Rok później liczba członków rzeczywistych POP PZPR przy ZLP wzrosła zaledwie do pięciu¹¹.

¹⁰ AP w Olsztynie, Nr 1323/441, k. 113–115, POP PZPR przy ZLP w Olsztynie.

¹¹ B. Łukaszewicz, *Raptularz miejski 1945–2005*, Olsztyn 2006, s. 236. Proporcje nasycenia olsztyńskiego oddziału ZLP członkami partii w obrębie struktury POP nie wykazują znaczących anomalii. Na osiemnastu członków olsztyńskiego oddziału ZLP w 1963 r. czterech działało w POP, co daje proporcje 1:4,5. W oddziale warszawskim w analogicznym okresie proporcje wskazywały na co piątego członka oddziału (600 członków ZLP: 120 członków POP). K. Rokicki, *Kształtowanie się opozycji w środowiskach literackich w latach 1956–1968*, w: R. Klementowski, S. Ligariski (red.), *Artyści a Służba Bezpieczeństwa. Aparat bezpieczeństwa wobec środowisk twórczych*, Wrocław 2008, s. 31.

Projektowane zadania literatury

Naiwnością byłoby utrzymywać, że literatura polska w czasach PRL była bytem autonomicznym, kształtowanym z dala od ingrediencji pozatekstowych (ideologicznych i światopoglądowych). Intelktualista jako podmiot i uczestnik instytucji kulturotwórczych w systemie komunistycznym *nolens volens* był uwikłany w sieć zależności i ograniczeń sformatowanych w porządku ideologicznym, administracyjnym, represyjno-kontrolnym¹². O skomplikowanych zasadach funkcjonowania podmiotu twórczego w obiegu publicznym w czasach PRL mówią dziś archiwa partyjne, archiwa administracji państwowej i resortu bezpieczeństwa¹³. Ze względów oczywistych na szczególnie pilną obserwację skazana była ta część aktywności twórczej, która aspirowała do opisu pojałtańskiego doświadczenia ziem pogranicza kulturowego, a więc tzw. ziem poniemieckich włączonych do Polski w konsekwencji decyzji Wielkiej Trójki¹⁴. Na straży pożądanej linii ideologicznej stał wielopiętrowy system kontroli z Głównym Urzędem Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk na czele oraz jego wojewódzkimi oddziałami¹⁵.

Czynności o charakterze inspirującym i prewencyjnym rozpisane były oczywiście na działalność różnorodnych instytucji, od wydawnictw i redakcji począwszy. Szczególną rolę przypisać należy w tym względzie Podstawowej Organizacji Partyjnej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej działającej w samym centrum wytwarzania literackiego dorobku intelektualnego, a więc przy organizacji zrzeszającej środowisko ludzi pióra. Sam związek, mający w pamięci przedwojenny, inicjacyjny wkład Stefana Żeromskiego (1920), pozbawiony został w 1949 r. epitetu „zawodowy”. Na IV (szczecińskim) Zjeździe zmienił nie tylko nazwę, lecz także funkcję: stał się instytucją nie tyle zawodową, ile ideologiczną, kontrolującą życie pisarza (w sensie warsztatowym i prywatnym). Rola związku na przestrzeni lat ulegała oczywistej transformacji. W okresie socrealizmu ZLP pełnił funkcje ideologiczne i kontrolne. Związek był narzędziem transmisji partyjno-pań-

¹² Zob. propozycję konceptualizacyjną J. Łukasiewicza, *Twórca w systemie komunistycznym*, w: R. Klementowski, S. Ligarski (red.), op. cit., s. 13–23. Tu też obszerna literatura.

¹³ Pierwsze, poparte kwerendą archiwalną, naukowe opisy stopnia infiltracji olsztyńskiego środowiska twórczego przynoszą artykuły publikowane w „Debacie”, m.in. P. Kardeli, P.P. Warota i Z. Żłakowskiego.

¹⁴ O ingerencjach cenzuralnych wobec tematu zob. m.in.: Z. Anculewicz, *Z dziejów Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Olsztynie w latach 1970–1971*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2005, nr 1, s. 255–260; *W kręgu cenzorów olsztyńskich*. t. 1: *Prasa i Ekspozytura Polskiego Radia w Olsztynie w oczach cenzorów olsztyńskich 1948–1956*, oprac. Z. Anculewicz, Warszawa 2006; J. Szydłowska, *Ocenzurowane dziedzictwo. Kraj-obraz kulturowy Ziemi Zachodnich i Północnych w świetle archiwów Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Olsztynie*, w: *Napis*, seria XV: *Umysły zniewolone. Literatura pod presją*, Warszawa 2009, s. 337–350.

¹⁵ Literatura na ten temat jest już olbrzymia. Jedną z najświeższych pozycji poświęconych temu zagadnieniu jest monografia K. Budrowskiej, *Literatura i pisarze wobec cenzury PRL 1948–1958*, Białystok 2009.

stwowych sądów, realizatorem decyzji podejmowanych w Wydziale Kultury KC PZPR, strażnikiem poprawności ideologicznej środowiska, miał poważny wpływ na kształt artystyczny, tematykę, jakość i ilość literackich konkretyzacji¹⁶. Także literatura była postrzegana jako front ideologiczny, zgodnie zresztą z metaforyką broszury Jerzego Putramenta pod sugestywnym tytułem *Na literackim froncie*¹⁷. Październik osłabił opresyjno-ideologiczny charakter związku. Wraz z odwilżą rozpoczął się nieodwracalny proces utraty kontroli partii nad środowiskiem literackim, które właśnie w latach 60. zdobyło się na odwagę ewokacji postaw konspiracyjnych wobec systemu (List 34, List 15)¹⁸. Na początku dekady okazało się, że funkcje kontrolne ZLP wobec literatów są coraz mniej skuteczne, a POP ZLP nieodwołalnie straciła najwybitniejsze nazwiska swoich dotychczasowych członków. Sytuacja zapoczątkowała m.in. narodzinami środowisk opozycyjnych¹⁹.

Joanna Siedlecka mówiła o Egzekutywie POP przy ZLP: „główne ramię SB (...), jej bastion ideologiczny i zarazem bojówka. Destrukcyjna rola POP, a zwłaszcza jej Egzekutywy, nie została dotychczas opisana, to również świat nieprzedstawiony, choć często też orwellowski i groteskowy”²⁰. O znaczeniu POP w środowisku literackim niech świadczy fakt, że jej działania firmowały nazwiska osób znajdujących się najwyżej w rankingu ideologicznej poprawności.

Leonard Turkowski – przyszły prezes olsztyńskiego oddziału ZLP – deklarował, nie pozostawiając wątpliwości co do projektowanego kształtu ideowego olsztyńskiego środowiska i literatury tu powstającej: „Nasza praca literacka jest pracą partyjną i społeczną”²¹.

W sprawozdaniu z początku 1965 roku tak definiuje się zakres działań POP PZPR przy olsztyńskim oddziale ZLP:

„Sama nazwa naszej organizacji wskazuje, czym mamy zajmować się w naszej pracy partyjnej. Przedmiotem naszego zainteresowania winna być przede wszystkim literatura piękna, której problemy winniśmy rozpatrywać pod kątem ideologii

¹⁶ O ZLP w okresie stalinowskim i po Październiku zob. m.in. K. Woźniakowski, *Między ubezwłasnowolnieniem a opozycją. ZLP w latach 1949–1959*, Kraków 1990, s. 23–60 i n.

¹⁷ J. Putrament, *Na literackim froncie*, Warszawa 1953.

¹⁸ A. Chojnowski, S. Ligarski (red.), „*Twórczość obca nam klasowo*”. *Aparat represji wobec środowiska literackiego 1956–1990*, Warszawa 2009, s. 105–110 i n.

¹⁹ Mniej więcej od 1962 r. ZLP nie był już w stanie skutecznie kontrolować reakcji środowiska literackiego, co musiało implikować żywsze zainteresowanie ze stron służb bezpieczeństwa, m.in. przez agencję wpływu, agencję manewrową, konsultantów, autorów analiz i ocen. Więcej o fluktuacjach systemu kontroli i represji wobec środowiska literackiego zob. m.in.: *Związani. O ZLP z Andrzejem Chojnowskim, Sebastianem Ligarskim i Joanną Siedlecką rozmawia Barbara Polak*, „Biuletyn IPN” 2008, nr 8/9, s. 2–20. Por. też wybrane stenogramy zebrań POP PZPR przy ZLP w zbiorze: *Partia i literaci. Dokumenty Biura Politycznego KC PZPR*, oprac. T. Kisielewski, Warszawa 1996.

²⁰ Wypowiedź J. Siedleckiej: *Związani...*, op. cit., s. 7.

²¹ AP w Olsztynie nr 1323/441, k. 3, POP PZPR przy Związku Literatów Polskich w Olsztynie. Protokół z zebrania sprawozdawczo-wyborczego POP przy ZLP w Olsztynie, odbytego w dniu 4 listopada 1963 r.

PZPR. Jako jej twórcy i ludzie działający w szerszym od własnego grona środowisku twórczym mamy obowiązek kształtować i własną świadomość, i świadomość bezpartyjnych kolegów po piórze zgodnie z ideologią socjalizmu. Należy do nas także wpływanie na styl pracy zawodowej organizacji pisarzy i inne organizacje literackie, szczególnie skupiające młodzież. Wreszcie musimy realizować politykę partii w takiej mierze, w jakiej instytucje partyjne tego od nas wymagają”²².

Liminalne wydarzenia polityczne dekady lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych nie odbiły się większym echem w prowincjonalnej rzeczywistości północno-wschodniej Polski²³. Skromne liczebnie, młode stażem, ubogie w wybitne indywidualności twórcze olsztyńskie środowisko literackie ze względów oczywistych nie było w stanie wygenerować gestów tak ważnych i spektakularnych jak choćby List 34²⁴.

POP, zgodnie z wytycznymi ośrodków dyspozycyjnych, projektowała kształt problemowy i estetyczny dzieł literackich. Nobilitowała pozycje przyznające prymat tematyce współczesnej i uwzględniające słuszną hierarchię stratyfikacji klasowej. Zaproszony na spotkanie sekretarz Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Olsztynie (pełniący tę funkcję do stycznia 1965 r.) Kazimierz Waldemar Rokoszewski²⁵ pouczał olsztyńskich autorów:

„Od literatów olsztyńskich oczekujemy dobrej literatury – nie tylko współczesnej, ale także historycznej, nie wolno również zapominać o tych, którzy tworzyli tę historię, o walkach klasowych, jakie toczyły się na naszych ziemiach. Największy jednak nacisk powinien być położony na dzień dzisiejszy, na okres budowania na Warmii i Mazur[ach] obecnej rzeczywistości”²⁶.

²² AP w Olsztynie nr 1323/441, k. 7, POP PZPR przy Związku Literatów Polskich w Olsztynie. Sprawozdanie z pracy POP przy ZLP w Olsztynie za okres od 4 XI do 5 I 1965 r.

²³ *Rok 1956 na Warmii i Mazurach. Wybór źródeł*, oprac. B. Łukaszewicz, Olsztyn 1998; B. Łukaszewicz, *Marzec '68 na Warmii i Mazurach. Wybór źródeł*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1998, nr 2, s. 245–294.

²⁴ Na ten temat zob. m.in.: J. Eisler, *List 34*, Warszawa 1993; A. Bikont, J. Szczęsna, *Z towarzyszy obywateli*, w: eidem, *Lawina i kamienie. Pisarze wobec komunizmu*, Warszawa 2006, s. 320–339. Bardzo trudne do zbadania jest oszacowanie stopnia dyspozycyjności olsztyńskiego środowiska literackiego. Zachowane w archiwach gesty afirmacji i poparcia dla partii są często tylko fasadą, konstytutywnym elementem rytuału orwellowskiej codzienności. Wszak tylko część prawdy tamtego czasu odsłania np. rezolucja skierowana przez miejscowych intelektualistów na ręce tow. Gomułki w sprawie „wydarzeń marcowych” z 9 kwietnia 1968 r., w której czytamy: „Pracując na Mazurach i Warmii od lat wiążemy naszą działalność pisarską z zaangażowaniem ideowym i politycznym, uważamy bowiem, że każdy polski pisarz powinien żyć życiem swojego narodu, budującego socjalizm pod przewodnictwem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej”. Cyt. za: B. Łukaszewicz, *Marzec '68 na Warmii i Mazurach...*, op. cit., s. 279. Z dzisiejszej perspektywy staje się jasne, iż niezasadne jest przecenianie tych lojalistycznych gestów, zwłaszcza że analogiczne formy poparcia były wyrażane w tym czasie i we wszystkich środowiskach, i we wszystkich częściach kraju.

²⁵ Kazimierz Waldemar Rokoszewski (1923–2006) – polityk i ekonomista, działacz partyjny, po odejściu z Olsztyna w drugiej połowie lat 60. sekretarz Warszawskiego Komitetu Wojewódzkiego PZPR, w latach 70. członek KC PZPR.

²⁶ AP w Olsztynie, Nr 1323/441, k. 74, POP PZPR przy ZLP w Olsztynie. Protokół z otwartego zebrania POP przy Oddziale Olsztyńskim ZLP w dniu 5 października 1963 r.

Bardzo silnie akcentowano wagę „tematyki autochtonicznej”. Konceptualizację tego rodzaju problemów w literaturze postrzegano przez pryzmat rozładowywania napięć i uprzedzeń wobec obcej kulturowo mniejszości. Tak więc literatura obciążana była sensem edukacyjno-wychowawczym i perswazyjnym. Jednocześnie dostrzegano zagrożenie, że literaturze podejmującej tak newralgiczne tematy mógłby grozić nadmierny pesymizm, gdyby autorzy odważyli się na prezentację spraw w całym stopniu ich komplikacji. Zdecydowanie kontestując tę drogę, działacze podkreślają propagandowy wymiar recepcji polskich tekstów za granicą zachodnią. W ten oto sposób lansuje się w literaturze świat pozbawiony większych zmarszczek, świat wyprany z najbardziej newralgicznych konfliktów. Jest to więc rodzaj cenzury (inspirującej i prewencyjnej) nałożonej na autorów już we wstępnej fazie konceptualizacji problemów pogranicza.

Warto zauważyć, że wobec „tematyki autochtonicznej” – jak określano w oficjalnych dokumentach – panowała zgodność reprezentantów środowisk o skrajnie różnych opcjach politycznych: od ideologów partyjnych po działaczy katolickich. Wieloletni członek Stowarzyszenia PAX Tadeusz Stępowski, zaproszony na otwarte zebranie POP, wyraźnie ewokował specyfikę (historyczną, kulturową, etniczną) terenu, zarówno determinującą kształt problemowy literatury, jak i rzutu na warstwę interpretacyjną. Konsekwentną realizacją tych poglądów jest linia programowa olsztyńskiego dodatku do „Słowa Powszechnego” – „Słowo na Warmii i Mazurach”. Fundamentem programowym tytułu była deklaracja utrwalania i wzmacniania tożsamości kulturowej Warmiaków i Mazurów: popularyzacja dziejów miejsca i jego krajobrazu kulturowego, współpraca z pisarzami i społecznikami o miejscowej proweniencji, ugruntowywanie poczucia łączności Mazur i Warmii z polską Ojczyzną.

„Musimy pamiętać o tym (...) że działamy na Warmii i Mazurach, na ziemi, którą są szczególnie zainteresowani rewizjoniści zachodnioniemieccy. Dla naszej twórczości zasadniczą sprawą powinna być sprawa integracji, sprawa udokumentowania polskości tych ziem. Problemy Ziem Zachodnich i Północnych interesują nie tylko nas, a także cały obóz socjalistyczny”²⁷.

Narzucenie literaturze obowiązków pozaartystycznych musiało przesądzać o jej kształcie estetycznym. Zdając się nie dostrzegać tej pułapki, aspirujący do teoretyzowania autorzy, krytycy i działacze tworzą karkołomne aksjomaty wiążące ideologiczną obiatę z powinnościami artysty – demiurga.

„Podjęcie współczesnej tematyki Mazur i Warmii – zarówno problemu autochtonicznego, jak i integracji etnicznej, w aspekcie budowania ustroju socjalistycznego – jest zadaniem najważniejszym, a powinno się przejawiać przede wszystkim w twórczości pisarzy te ziemie zamieszkujących. Trzeba od nich oczekiwać – że znalazłszy

²⁷ Ibidem, k. 74–75.

odpowiednie warunki pracy – potrafią dać utwory nie tylko poprawne, nie tylko «nadające się do czytania», ale również takie, o których mówi się jako o osiągnięciach artystycznych, które można przedstawić do nagród państwowych, które wydaje się w wielotysięcznych nakładach, filmuje czy też przedstawia w telewizji»²⁸.

Ocena literackich efektów pracy autorów

W zachowanych materiałach archiwalnych POP PZPR przy ZLP Oddział w Olsztynie nie zachowało się szczególnie dużo materiałów oceniających konkretne teksty literackie i diagnozujących kondycję miejscowego środowiska. Najobszerniejszym studium tego rodzaju jest raport Edwarda Martuszeńskiego *Olsztyńskie środowisko literackie*, konstatujący stan na czerwiec 1963 r., a przyjęty przez POP PZPR przy ZLP na zebraniu 29 czerwca 1963 r.

Przyszły autor *49 listów z powodu braci czeskich* trafnie diagnozuje sytuację środowiskową ludzi pióra w Olsztynie i w województwie. Martuszeński podpira się statystyką ukazującą fluktuację środowiska. W 1955 r. wśród siedmiu członków założycieli oddziału ZLP czworo legitymowało się statusem „tutejszości” (Michał Lengowski, Maria Zientara-Malewska, Teofil Ruczyński, Alojzy Śliwa). Dwoje związanych było zawodowo z regionem w okresie międzywojnia (Emilia Sukertowa-Biedrawina, Władysław Gębik), a jedynie jeden z członków był powojennym migrantem (Janusz Teodor Dybowski). Z czasem te proporcje ulegały zmianie na korzyść dominacji przybyszów, co *sensu largo* zaświadczало o postmigracyjnym charakterze społeczności Warmii i Mazur po 1945 r. Edward Martuszeński obalał przesąd o trwale regionalnym profilu środowiska:

„Do mitów należy zaliczyć twierdzenie, jakoby olsztyńskie środowisko literackie powstało dzięki temu, że do Związku Literatów Polskich przyjęto kilku pisarzy regionalnych i paru działaczy oświatowo-kulturalnych. Prawdą natomiast jest, że przyjęcie to było jedną z nielicznych akcji, mających na celu stworzenie na Warmii i Mazurach środowiska literackiego»²⁹.

Martuszeński zauważył, że było to środowisko zdominowane przez osoby zaawansowane wiekiem: na osiemnastu członków w 1963 r. aż jedenastu miało ponad 60 lat, tylko jeden – mniej niż 35 lat³⁰. Pikanterii dodaje fakt, że w latach sześćdziesiątych był to jedyny oddział w skali kraju pozbawiony własnej siedziby (spotkania odbywały się w mieszkaniu Władysława Gębika)³¹. W 1965 r. sekretarz POP pytał retorycznie, świadomie prowokując dyskusję:

²⁸ AP w Olsztynie nr 1323/441, k. 49–65, POP PZPR przy Związku Literatów Polskich w Olsztynie. [E. Martuszeński], *Olsztyńskie środowisko literackie*.

²⁹ Ibidem, k. 53.

³⁰ Ibidem, k. 54.

³¹ BMWiM w Olsztynie, Rkps 554/110. ZLP oddział w Olsztynie. Zebranie członków ZLP oddział w Olsztynie, 10.01.1965.

„W jakim stopniu my jesteśmy literatami? Stanowimy grupę trochę niedzielnych, trochę nocnych, trochę urlopowych pisarzy”³².

Kilka lat później powtórzył analogiczną konstatację Edward Martuszewski:

„...wielu pisarzy jest w zbyt dużym stopniu działaczami kulturalno-społecznymi niż twórcami”³³.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że na analogiczne implikacje krępujące rozwój literatury po 1945 r. (etatyzm ludzi pióra, łączenie funkcji działacza i literata etc.) wskazywał w nowych już czasach Kazimierz Brakoniecki³⁴. Niepokojąco amatorski profil zgromadzonych w miejscowym środowisku literatów bardzo niepokoił Edwarda Martuszewskiego. Ten, odwołując się do ogólnopolskiego panteonu literatury współczesnej, dostrzegł niedostatki powstające w środowisku literatury: jej estetyczną ułomność i konceptualizacyjną słabość. Zdaniem Martuszewskiego do 1963 r. (moment sporządzenia sprawozdania) żadnej pozycji powstałej w środowisku nie udało się wyjść poza opłotki stygmatyzującego epitetu literatury regionalnej. O książkach wydanych po Październiku mówił zaś tak:

„Brak wśród nich również choćby tylko jednej, która by zwróciła na siebie uwagę i czytelników, i krytyków jako pozycja bardzo wartościowa”³⁵.

Pomimo wyraźnego związku figury działacza/społecznika i pisarza członkowie POP systematycznie ubolewali nad niedostateczną, ich zdaniem, penetracją tematyki współczesnej w literaturze. Interpretacyjnie wiązało się to zazwyczaj z ułomnym profilem ideologicznym autorów bądź z trudną sytuacją ekonomiczną.

„Jest to tym bardziej dziwne, ponieważ nie można im zarzucić odizolowania w «wieży z kości słoniowej». (...) Należałoby więc sobie odpowiedzieć na pytanie, czy brak książek o współczesności spowodowany jest niechęcią do zaangażowania w sprawy budowy socjalizmu czy też brakiem możliwości bytowych”³⁶.

W materiałach sprawozdawczych i dyskusyjnych POP zachowały się również informacje o recepcji literatury powstającej w miejscowym środowisku na arenie ogólnopolskiej. Ubolewano nad niedostateczną wagą przywiązywaną do nowo-

³² AP w Olsztynie nr 1323/441, k. 10–11, POP PZPR przy Związku Literatów Polskich w Olsztynie. Sprawozdanie z pracy POP przy ZLP w Olsztynie za okres od 4 XI do 5 I 1965 r.

³³ AP w Olsztynie nr 1323/441, k. 59, POP PZPR przy Związku Literatów Polskich w Olsztynie. [E. Martuszewski], *Olsztyńskie środowisko literackie*.

³⁴ K. Brakoniecki, *Ziemia obiecana...*, op. cit.; idem, *Ziemieć*, Olsztyn 2005.

³⁵ AP w Olsztynie nr 1323/441, k. 64, POP PZPR przy Związku Literatów Polskich w Olsztynie. [E. Martuszewski], *Olsztyńskie środowisko literackie*.

³⁶ Ibidem, k. 59.

ści wydawniczych z regionu; krytykom wytykano stosowanie „taryfy ulgowej” wobec analizowanych konkretyzacji i posługiwanie się stereotypami³⁷.

„Krytycy warszawscy czy krakowscy przyzwyczaili się przyznawać takim środowiskom jak nasze prawo do taryfy ulgowej ze względu na zasługi pisarzy regionalnych. Gdy okazuje się, że na Mazurach i Warmii są nie tylko pisarze regionalni, krytycy warszawscy czy krakowscy przemilczają ich książki bądź też zbywają omówieniami raczej niż recenzjami. Jeśli możemy stwierdzić, że Eugeniusz Paukszta, Jerzy Putrament czy też Aleksander Rymkiewicz żywo interesują się naszą tematyką w swoich utworach, nie możemy zauważyć wśród krytyków ani jednego, który by niejako specjalizował się w problematyce naszego regionu”³⁸.

Mimo braków zgodnie uznawano, że kroki marketingowe, jakie miejscowe środowisko intelektualne przedsięwzięło po Październiku, bardzo znacząco przyczyniły się do skutecznej promocji kultury i literatury regionu Warmii i Mazur. Najbardziej spektakularnym efektem tych starań była zmiana wizerunku regionu, który nareszcie przestał się kojarzyć li tylko z nobliwymi twórcami o proweniencji ludowej.

„W oczach pisarzy innych środowisk literackich Polski środowisko olsztyńskie przedstawiało się jako grupa pisarzy regionalnych, zasłużonych bojowników o polskość Warmii i Mazur w okresie przedwojennym. Zjazd Pisarzy – Przyjaciół Warmii i Mazur w 1960 r. spowodował, że koledzy z Warszawy, Krakowa, Łodzi czy Poznania dostrzegli olsztyńskich pisarzy w średnim wieku oraz niektórych debiutantów. Referat Fornalczyka, wygłoszony rok temu na «Wiośnie Poetyckiej» w Bydgoszczy, czy też artykuł Barbary Biernackiej o marcowym numerze «Twórczości» świadczą jednak o tym, że przełom nie jest jeszcze zupełny”³⁹.

Oprócz zbiorczych charakterystyk środowiskowych w archiwach odnajdujemy także profile pojedynczych autorów. „Dokonujemy charakterystyki z pozycji naszego partyjnego zaangażowania”⁴⁰, wyznają referenci POP. Stąd też ich ocenie nie podlegają wszyscy autorzy związani z regionem (spektakularna jest rezygnacja z charakterystyki profilu literackiego części pisarzy ludowych). W archiwach odnajdujemy charakterystyki biograficzne i skrótove omówienia profilu tematycznego i problemowego literatury m.in. Tadeusza Stępowskiego, Henryka Panasa, Władysława Ogrodzińskiego, Klemensa Oleksika, Edwarda Martuszeńskiego, Karola Małka, Marii Zientary-Malewskiej, Jana Sobczyka. Najbardziej wnikliwe *rèsumè* przedstawił – co nie dziwi – Edward Martuszeński⁴¹.

³⁷ W latach 60. temat był żywo dyskutowany w prasie ogólnopolskiej i regionalnej, obecny był podczas obrad liczącej trzynaście edycji historii Zjazdów Pisarzy Ziemi Zachodnich i Północnych (1958–1970).

³⁸ AP w Olsztynie nr 1323/441, k. 63, POP PZPR przy Związku Literatów Polskich w Olsztynie. [E. Martuszeński], *Olsztyńskie środowisko literackie*.

³⁹ Ibidem, k. 63.

⁴⁰ Ibidem, k. 56.

⁴¹ Ibidem, k. 49–65.

Strategia działań POP przewidywała także organizację zebrań poświęconych analizie dorobku artystycznego pojedynczych autorów. I tak np. w czerwcu 1966 r. dyskutowano nad fragmentami *Grzeszników* Henryka Panasa⁴²; w październiku tegoż roku omawiano twórczość Tadeusza Willana i przyjmowano raport o planach wydawniczych autora⁴³; w marcu 1968 r. – dyskutowano o jubileuszu Karola Małłka i spuściźnie literackiej Michała Lengowskiego⁴⁴. W planie pracy na rok 1966 znalazły się ponadto m.in. przygotowania do obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, referaty Stanisława Szostakowskiego, Haliny Kurowskiej, Tadeusza Willana i Edwarda Martuszeńskiego. Ten ostatni przygotował tekst *Dorobek literacki Warmii i Mazur na tle sytuacji w literaturze polskiej*⁴⁵.

Ocena warunków pracy literatów

Dokumenty pokazują, w jaki sposób POP PZPR przy ZLP realizowała funkcje mecenasa i mentora talentów środowiska literackiego: wpływała na politykę wydawniczą i recenzyjną. Plany POP na rok 1963 – opatrzone adnotacją „ściśle poufne” – przewidywały m.in.:

„Współdziałanie z redakcjami miejscowych pism i radia w celu zapewnienia właściwej polityki redakcyjnej zarówno wobec członków ZLP, jak też «młodych», przede wszystkim członków Klubu (odpowiedzialny tow. Panas)”⁴⁶.

„Kontrolowanie i wpływanie na dysponowanie funduszami związkowymi przeznaczonymi na akcję spotkań autorskich (odpowiedzialny tow. Panas i tow. Zielińska)”⁴⁷.

Zachowane sprawozdania utrwaliły podziały środowiska literackiego przebiegające na różnych frontach, m.in. ideologicznym i generacyjnym. Ostro rysujące się podziały pokoleniowe miały oczywiście swoje przełożenie na estetyczny profil uprawiania literatury. Co ciekawe, frustracje i niezadowolenie z organizacji życia literackiego w środowisku wyrażały zarówno kręgi „młodych”, jak i „starych”. Ci pierwsi w 1963 r. ustami Jana Sobczyka skarżyli się na niesprzyjające warunki materialno-bytowe, które skutkują podejmowaniem decyzji wyjazdowych.

⁴² AP w Olsztynie, nr 1323/441, k. 100, POP PZPR przy ZLP w Olsztynie. Protokół z zebrania literackiej POP odbytego w dniu 8 czerwca 1966 r. w lokalu ZLP.

⁴³ AP w Olsztynie, nr 1323/441, k. 102, POP PZPR przy ZLP w Olsztynie. Protokół z zebrania literackiej POP odbytego w dniu 5 października 1966 r. w lokalu ZLP.

⁴⁴ AP w Olsztynie, nr 1323/441, k. 119–123, POP PZPR przy ZLP w Olsztynie. Protokół z zebrania POP przy ZLP w Olsztynie z dnia 6 III 1968 r.

⁴⁵ AP w Olsztynie, nr 1323/441, k. 97, POP PZPR przy ZLP w Olsztynie. Plan pracy POP przy ZLP w Olsztynie na rok 1966.

⁴⁶ AP w Olsztynie nr 1323/441, k. 41, POP PZPR przy Związku Literatów Polskich w Olsztynie. Program działania Podstawowej Organizacji Partyjnej przy oddziale olsztyńskim ZLP uchwalony na zebraniu w dniu 6 II 1963 r.

⁴⁷ Ibidem, k. 41.

Drudzy, których rzecznikiem na otwartym zebraniu POP PZPR przy ZLP w październiku 1963 r. była Maria Zientara-Malewska, podkreślali brak szacunku do swoich postaw i ostracyzm ze strony wstępującego pokolenia:

„Grono tzw. starych nie odczuwa przychylniej atmosfery, wytyka się ich staroświeczność, nie ceni ich trudnego przecież dorobku”⁴⁸.

Organizacja występowała również o ufundowanie nagród promujących młodą, zaangażowaną literaturę oraz o fundację stypendiów dla literatów. Generalnie jednak warunki egzystencjalne ludzi pióra oraz możliwości realizacji potencjału literackiego oceniano w środowisku miejscowym jako dalekie od zadowalających. Niestrudzony Edward Martuszczyński pozwalał sobie wręcz na delikatny sarkazm:

„Polityka kulturalna na naszym terenie w okresie osiemnastolecia nakierowana była raczej na upowszechnianie kultury, świetlice, muzea, kluby, radio, rasę, telewizję. Wszystkie te czynniki upowszechniające kulturę otrzymywały, że się tak wyrażę, materiał do upowszechnienia głównie z zewnątrz – z Warszawy, Krakowa, Łodzi czy Wrocławia. Mogą one chwalebnie się rozwijać, mogą też krzewić życie kulturalne na naszym terenie nawet w tym wypadku, jeśli w Olsztynie, Bartoszycach czy Szałstrach nie będzie mieszkał ani jeden pisarz. Ambicja dysponowania wierszami czy powieściami o tematyce regionalnej może być przecież zaspokojona – jeśli chodzi o placówki upowszechniające kulturę – przez pisarzy z Rzeszowa czy z Opola, którzy przyjadą tu na wczasy”⁴⁹.

Na otwartym spotkaniu z przedstawicielami Wydawnictwa „Pojezierze” (m.in. z ówczesnym dyrektorem Andrzejem Wakarem)⁵⁰ dyskutowano o polityce wydawniczej, o kłopotach finansowych i braku papieru⁵¹.

Stale podnoszonym problemem pozostawały warunki przyjmowania młodych twórców do ZLP. Na zebraniach powracały skargi młodych autorów narzekających na niezwykle wyśrubowane wymogi dla kandydatów na członków, wyższe – jak sugerowano – niż w innych ośrodkach w kraju. Zaproszeni na otwarte zebrania członkowie oddziału ZLP (m.in. Władysław Ogrodziński, Erwin Kruk, Stefan Połom) tłumaczyli, że nie są to suwerenne decyzje członków oddziału, ale dyspozycje Zarządu Głównego ZLP – warszawskiej „centrali”⁵².

⁴⁸ AP w Olsztynie, nr 1323/441, k. 75, POP PZPR przy ZLP w Olsztynie. Protokół z otwartego zebrania POP przy Oddziale Olsztyńskim ZLP w dniu 5 października 1963 r.

⁴⁹ AP w Olsztynie, nr 1323/441, k. 81–82, POP PZPR przy ZLP w Olsztynie. Informacja o Plenum KW PZPR w sprawach kultury wygłoszona na otwartym zebraniu POP przy Oddziale Olsztyńskim ZLP w dniu 5 października 1963 r.

⁵⁰ Andrzej Wakar sprawował funkcję dyrektora Wydawnictwa „Pojezierze” w latach 1966–1987.

⁵¹ AP w Olsztynie, nr 1323/441, k. 124–125, POP PZPR przy ZLP w Olsztynie. Protokół otwartego zebrania partyjnego przy ZLP na temat warunków i możliwości wydawniczych, Olsztyn, 28 marca 1968 r.

⁵² AP w Olsztynie, nr 1323/441, k. 136–139, POP PZPR przy ZLP w Olsztynie. Protokół z zebrania POP przy ZLP w Olsztynie z dnia 5 II 1969 r.

„Najwięcej uwagi poświęcono dalszemu rozwojowi organizacji, zależnemu od liczebnego wzrostu Związku Literatów Polskich, który w ostatnich latach raczej cofa się w swym liczebnym stanie. Analizowano przyczyny znanego i dyskusyjnego ostatnio w prasie zjawiska, że przez oddział olsztyński trudniej wejść do ZLP niż przez inne oddziały. Dzieje się tak, pomimo że sekretarz POP jako wiceprezes oddziału przedkłada ten problem na posiedzeniach Zarządu. Postanowiono próbować zmiany tego stanu rzeczy innymi drogami, m.in. tow. Małek zapowiedział, że porozmawia na ten temat z członkami Zarządu Głównego w Warszawie. Trzeba będzie także nakłonić do złożenia podań o przyjęcie do Związku młodych ludzi, zdobywających kwalifikacje do składania podań, np. Kruka, Połoma, a także tych, którzy już poprzednio daremnie składali podania, np. tow. Okęcką, Szostakowskiego, Sokołowskiego”⁵³.

Relacje z innymi organizacjami

„Od początków 1949 r. partyjna organizacja literatów postanowiła sobie za cel uczynienie ze swoich członków silnej, jednolitej grupy nacisku na środowisko literackie. Presja ta miała spowodować akceptację przez nie stalinowskiego systemu władzy, a szczególnie socrealistycznych kanonów twórczości. Wedle tej koncepcji zarówno organizacja partyjna, jak i cały ZLP miały spełniać rolę wychowawczą dla skupionych w nich twórców”⁵⁴

– pisał o misji POP przy Zarządzie Głównym ZLP w realiach lat stalinowskich Dariusz Jarosz. Wydaje się, że, pominąwszy rezygnację z ortodoksji socrealizmu, aspiracje POP do pełnienia patronatu ideologicznego wobec środowiska nie uległy zmianie⁵⁵. W analizowanym okresie POP PZPR przy ZLP swoją rolę w środowisku literackim definiowała poprzez pozyskiwanie nowych sympatyków, ugruntowywanie wpływów i permanentne ich poszerzanie. Szansę przyciągnięcia do siebie adeptów pióra stwarzał patronat organizacji nad Klubem Literackim przy Zarządzie Wojewódzkim Związku Młodzieży Socjalistycznej (1963–1970)⁵⁶. Idei powstania organizacji patronował sam Jerzy Putrament.

„Sekretarz POP tow. Martuszewski przedstawił analizę sytuacji w olsztyńskim środowisku literackim. W styczniu rozmawiał on w Warszawie z tow. Putramentem, który przychylnie ustosunkował się do poczynań POP i obiecał poparcie. Tow.

⁵³ AP w Olsztynie, nr 1323/441, k. 117, POP PZPR przy ZLP w Olsztynie. Protokół z zebrania literackiej POP odbytego w dniu 15 listopada 1967 r.

⁵⁴ D. Jarosz, *Działalność Podstawowej Organizacji Partyjnej PZPR przy Zarządzie Głównym Związku Literatów Polskich w latach 1949–1953 (w świetle akt własnych)*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 1999, nr 1, s. 12.

⁵⁵ Oddzielną i nieanalizowaną tu kwestią jest pozyskiwanie młodych twórców do współpracy ze służbami specjalnymi. Szerokie spektrum tej rozległej problematyki pokazują m.in. dokumenty zebrane w tomie: A. Chojnowski, S. Ligarski (red.), *„Twórczość obca nam klasowo”*..., op. cit.

⁵⁶ Zob. przyp. 6.

Putrament m.in. wysoko ocenił plany współpracy z ZMS nad utworzeniem Klubu Młodych i podzielił sąd POP, że akcji spotkań autorskich trzeba nadać większą wartość społeczną⁵⁷.

Klub miał realizować linię ideową ośrodków dyspozycyjnych.

„Klub Młodych, który powstanie na wspólnym zebraniu, będzie miał charakter ideowy. Zostaną ogłoszone konkursy literackie: na opowiadanie, wiersze, reportaże i słuchowisko radiowe. Do współpracy staną: ZLP, «Głos Olsztyński», «Warmia i Mazury», rozgłośnia olsztyńska. Jako nagrody przewiduje się wspólne wyjazdy zagraniczne laureatów⁵⁸».

POP PZPR planowo roztaczała opiekę nad młodymi literatami, których przez sieć zachęty i stymulacji starano się zachęcić do przyjęcia określonej pozycji ideowej. Była to długoplanowa polityka, której perspektywicznym efektem miało być przejście władzy w strukturach oddziału ZLP.

„Przyciąganie młodych, decydujących o przyszłości, wprowadzenie ich do Związku – zmieni w przyszłości układ sił. Trzeba młodym pomagać i w sprawach literacko-warsztatowych, i w materialno-bytowych. Oddziaływać ideologicznie na bezpartyjnych członków ZLP i na politykę spotkań autorskich. Działać w ZLP od wewnątrz, wciągając poprzez inicjatywę POP do współpracy całą resztę⁵⁹».

Współpraca z Klubem Literackim ZMS nie układała się jednak poprawnie, a POP nie zdołała osiągnąć tu znaczących wpływów⁶⁰. Jest to silnie podkreślone w sprawozdaniach z drugiej połowy lat sześćdziesiątych.

„Nie powiodła się próba wywierania wpływu na Klub Literacki, który izoluje się od nas i występuje tylko z pretensjami, nie potrafiąc ich w dodatku wyraźnie sformułować (...) Nic dziwnego, że grono to pracuje słabo, popełnia błędy i głupstwa, a przy tym jest z siebie zadowolone⁶¹».

„...trudno przełamać klikę rządzącą Klubem⁶²».

⁵⁷ AP w Olsztynie nr 1323/441, k. 37, POP PZPR przy Związku Literatów Polskich w Olsztynie. Protokół zebrania POP przy ZLP w Olsztynie, odbytego 2 lutego 1963 r.

⁵⁸ Ibidem, k. 37–38.

⁵⁹ Ibidem, k. 39.

⁶⁰ Opinię tę potwierdza Z. Złakowski, analizując działania na linii: Klub Literacki i oddział ZLP, pokazując skomplikowane niuanse podziałów w środowisku. Złakowski przypisuje nowo powstałemu Klubowi Literackiemu funkcję rozbitcia skostniałego, binarnego układu sił w olsztyńskim oddziale ZLP. Z. Złakowski, *Klub Literacki przy ZMS i rezolucja z 1968 roku*, „Debata” 2008, nr 10.

⁶¹ AP w Olsztynie nr 1323/441, k. 21, POP PZPR przy Związku Literatów Polskich w Olsztynie. Sprawozdanie z pracy POP przy ZLP w Olsztynie za okres od 4 XI 1963 do 19 I 1966 r.

⁶² AP w Olsztynie nr 1323/441, k. 26, POP PZPR przy Związku Literatów Polskich w Olsztynie. Konspekt sprawozdania na zebranie roczne dn. 4 I 1967 r.

Niesatysfakcjonujący był również wpływ POP na działanie oddziału ZLP⁶³. Olsztyńskie środowisko, wyraźnie niespójne, rozłamane na grupę tzw. pisarzy ludowych, którym liderował Władysław Gębik – „starych” i „młodych” – zrzeszonych w Klubie Literackim przy ZMS, było odporne na wpływy. Skądinąd właśnie „młodzi” byli szczególnie atrakcyjnym obiektem działań zarówno ze strony rzeczników tradycyjnie definiowanego regionalizmu, jak i działaczy partyjnych⁶⁴. Plany POP PZPR przy ZLP były bardzo precyzyjne, ale budowane na wyrost.

„W okresie dwu–trzech lat, popierając różnymi sposobami twórczość młodych, opowiadających się po stronie postępu pisarzy, Podstawowa Organizacja Partyjna przy Oddziale olsztyńskim ZLP powinna ułatwić przyjęcie do Związku kilku nowych członków i stworzyć w ten sposób pierwszą przesłankę do przejęcia kierownictwa Oddziałem (bezpośrednio czy też pośrednio)”⁶⁵.

Jak postulowano, uzyskanie decydującego wpływu na działalność zarządu oddziału miało nastąpić nie tylko poprzez przeszerogowanie i wzrost liczebny zaufanych członków, lecz także przez podniesienie autorytetu organizacji w środowisku twórczym:

- „podniesienie na wyższy poziom i rozwój twórczości poszczególnych członków Organizacji,
- aktywny ich udział w życiu Związku,
- udzielanie różnorodnej pomocy debiutantom nie należącym jeszcze do Związku,
- oddziaływanie ideologiczne, między innymi przez dyskusje światopoglądowe z udziałem kolegów nie należących do Partii”⁶⁶.

Na przełomie 1962 i 1963 r. kilkakrotnie ewokowano niepowodzenia „na odcinku” wypracowania wpływu w strukturach ZLP.

POP „nie spotyka się z życzliwym przyjmowaniem propozycji działalności przez Zarząd Oddziału”⁶⁷.

⁶³ Sytuacja niepowodzenia była jasna dla ośrodków dyspozycyjnych. W donosach „Iskry” czytamy na ten temat: „POP przy tutejszym oddziale ZLP nie ma żadnego wpływu na jego politykę, a to z racji, iż są w zdecydowanej mniejszości, a po drugie skrycie solidaryzują się z orientacją i poczynaniami dra Gębika”. Cyt. za: P. Kardela, „Iskra” w olsztyńskim środowisku literackim, „Debata” 2008, nr 9, s. 7.

⁶⁴ O podziałach środowiskowych z perspektywy współpracownika Służby Bezpieczeństwa zob. P. Kardela, op. cit., s. 6–14.

⁶⁵ AP w Olsztynie nr 1323/441, k. 40–42, POP PZPR przy Związku Literatów Polskich w Olsztynie. Ścisłe poufne. Program działania Podstawowej Organizacji Partyjnej przy oddziale olsztyńskim ZLP uchwalony na zebraniu w dniu 6 II 1963 r.

⁶⁶ Ibidem, k. 40.

⁶⁷ AP w Olsztynie, nr 1323/441, k. 74, POP PZPR przy ZLP w Olsztynie. Protokół z otwartego zebrania POP przy Oddziale Olsztyńskim ZLP w dniu 5 października 1963 r.

„Olsztyńska organizacja literacka (chodzi o POP PZPR przy ZLP – dop. J.S.) w okresie dwu i pół roku swego istnienia nie umiała odpowiednio energicznie przeciwstawić się niesłusznym tendencjom nurtującym nasze środowisko, nie umiała nakłonić kierownictwo oddziału ZLP do zmiany dotychczasowego, niedobrego stylu pracy, nie umiała wreszcie nasza organizacja przyczynić się do silniejszego zaangażowania ideowego całego olsztyńskiego środowiska literackiego”⁶⁸.

Sytuacja powyższa nie torpedowała jednak ambicji przejścia władzy w związku. Zachował się protokół z zebrania POP z dnia 31 grudnia 1962 r. opisujący strategię forsowania na stanowisko prezesa oddziału Leonarda Turkowskiego⁶⁹. Opisane działania spęły na niczym. Leonard Turkowski obejmie funkcję prezesa oddziału dopiero w 1971 r.

Niniejsze refleksje nad rolą POP PZPR przy olsztyńskim oddziale Związku Literatów Polskich nie wyczerpują oczywiście tematu. Są jedynie próbą zarysowania nowych perspektyw badań nad życiem literackim na Warmii i Mazurach po 1945 r. Pokazują wybrane mechanizmy „stawania się” określonych faktów literackich, dokumentują niektóre aspekty życia literackiego i kulturalnego środowisk inteligentnych w powojennej Polsce. Wyzwaniem badawczym na przyszłość byłoby skonfrontowanie przywołanych dokumentów z innymi źródłami.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia:

Archiwum Państwowe w Olsztynie:

Towarzystwo Rozwoju Ziem Zachodnich i Północnych

Podstawowa Organizacja Partyjna PZPR przy ZLP w Olsztynie

Biblioteka Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

Źródła internetowe:

www.archiwa.gov.pl/repository/wydarzenia/Chmielewska_Holownia.pdf
10.05.2010

Źródła drukowane:

Achremczyk S., Ogrodziński W. (red.) 2006. *Olsztyn. Kultura i nauka*, Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, Olsztyn.

Anculewicz Z. 2005. *Z dziejów Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Olsztynie w latach 1970–1971*. Wydawnictwo UWM, Media – Kultura – Komunikacja Społeczna, nr 1.

⁶⁸ Ibidem, k. 79.

⁶⁹ AP w Olsztynie nr 1323/441, k. 33–34, POP PZPR przy Związku Literatów Polskich w Olsztynie. Protokół zebrania Partyjnej Organizacji przy olsztyńskim oddziale ZLP, odbytego w dniu 31 grudnia 1962 roku w lokalu „Głosu Olsztyńskiego” o godzinie 11 min 30.

- Anculewicz Z. (red.) 2006.** *W kręgu cenzorów olsztyńskich, t. 1: Prasa i Ekspozycja Polskiego Radia w Olsztynie w oczach cenzorów olsztyńskich 1948–1956.* Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa.
- Bikont A., Szczęśna J. 2006.** *Lawina i kamienie. Pisarze wobec komunizmu.* Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Brakoniecki K. 1994.** *Ziemia obiecana czy Kraina Nod? Obraz Warmii i Mazur w literaturze olsztyńskiej.* Wspólnota Kulturowa „Borussia” Olsztyn, Borussia, nr 8.
- Brakoniecki K. 2003.** *Prowincja człowieka. Obraz Warmii i Mazur w literaturze olsztyńskiej.* Wspólnota Kulturowa „Borussia”, Olsztyn.
- Brakoniecki K. 2005.** *Ziemiec.* Wspólnota Kulturowa Borussia, Olsztyn.
- Budrowska K. 2009.** *Literatura i pisarze wobec cenzury PRL 1948–1958.* Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Chłosta J. (red.) 1991.** *Olsztyńskie biografie literackie 1945–1988.* Towarzystwo Naukowe im. W. Kętrzyńskiego, Olsztyn.
- Chłosta J. 1997.** *Warmia i Mazury w literaturze polskiej i niemieckiej w latach 1945–1995.* Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, Olsztyn.
- Chłosta-Zielonka J. 2005.** *Kształtowanie form życia młodoliterackiego w Olsztynie na przestrzeni dziesięcioleci (1957–2004).* Wydawnictwo UWM, Media – Kultura – Komunikacja Społeczna, nr 1.
- Chojnowski A., Ligarski S. (red.) 2009.** *Twórczość obca nam klasowo. Aparat represji wobec środowiska literackiego 1956–1990.* Wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej, Warszawa.
- Chojnowski A., Ligarski S., Siedlecka J., Polak B. 2008.** *Związani.* Wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej, Warszawa, Biuletyn IPN, nr 8/9.
- Chojnowski Z. 2002.** *Zmartwychwstały kraj mowy. Literatura Warmii i Mazur lat dziewięćdziesiątych.* Wydawnictwo UWM, Olsztyn.
- Eisler J. 1993.** *List 34.* Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Fornalczyk F. 1978.** *Świadomość dziedzictwa.* Pojezierze, Olsztyn.
- Jarosz D. 1999.** *Działalność Podstawowej Organizacji Partyjnej PZPR przy Zarządzie Głównym Związku Literatów Polskich w latach 1949–1953 (w świetle akt własnych).* Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna, Mazowieckie Studia Humanistyczne, nr 1.
- Kardela P. 2008.** *„Iskra” w olsztyńskim środowisku literackim.* Olsztyn, Debata, nr 9.
- Kisielewski T. (oprac.) 1996.** *Partia i literaci. Dokumenty Biura Politycznego KC PZPR.* Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna, Warszawa.
- Klementowski R., Ligarski S. (red.) 2008.** *Artyści a Służba Bezpieczeństwa. Aparat bezpieczeństwa wobec środowisk twórczych.* Oddział Instytutu Pamięci Narodowej, Wrocław.
- Łukaszewicz B. 1998.** *Marzec '68 na Warmii i Mazurach. Wybór źródeł.* Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 2.

- Łukaszewicz B. (oprac.) 1998.** *Rok 1956 na Warmii i Mazurach. Wybór źródeł.* Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, Olsztyn.
- Łukaszewicz B. 2006.** *Raptularz miejski 1945 – 2005*, Pracownia Wydawnicza Elset, Olsztyn.
- Martuszeński E. (red.) 1972.** *Współcześni pisarze województwa olsztyńskiego.* Pojezierze, Olsztyn.
- Oracki T. 1975.** *Twórcy i działacze kultury w województwie olsztyńskim w latach 1945–1970.* Pojezierze, Olsztyn.
- Putrament J. 1953.** *Na literackim froncie*, Czytelnik, Warszawa.
- Rojek J. J. 2008.** *Literaci i literatura Warmii i Mazur*, Fundacja Środowisk Twórczych w Olsztynie, Olsztyn.
- Rojek J.J. (red.) 2005.** *Pióro i pamięć. 50-lecie Oddziału Związku Literatów Polskich 1955–2005*, Wydawnictwo Związku Literatów Polskich Oddział w Olsztynie, Olsztyn.
- Segiet J. 1970.** *Adepci literatury*, Pojezierze, Warmia i Mazury, nr 5.
- Segiet J. 2005.** *Portrety olsztyńskie*, Gray Goblin, Olsztyn.
- Szydłowska J. 2009.** *Ocenzurowane dziedzictwo. Krajobraz kulturowy Ziemi Zachodnich i Północnych w świetle archiwów Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Olsztynie.* Wydawnictwo DIG, Napis, seria XV: Umysły zniewolone. Literatura pod presją, Warszawa.
- Wajsbrodt T., Kamińska H. (red.) 1966.** *Pisarze olsztyńscy.* Pojezierze, Olsztyn.
- Woźniakowski K. 1990.** *Między ubezwłasnowolnieniem a opozycją. ZLP w latach 1949–1959.* Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Złakowski Z. 2008.** *Klub Literacki przy ZMS i rezolucja z 1968 roku.* Olsztyn, Debata, nr 10.

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest opis działalności POP PZPR przy ZLP w Olsztynie w sferze kształtowania miejscowego środowiska literackiego i charakteru literatury pięknej tu powstającej. Analiza zmierza do ustalenia roli POP w zakresie: zadań literatury pięknej, oceny warunków pracy literatów oraz relacji z innymi organizacjami. Materiałem analitycznym są archiwa POP PZPR przy olsztyńskim oddziale ZLP przechowywane w Archiwum Państwowym w Olsztynie.

SŁOWA KLUCZOWE: literatura polska, socjologia literatury, Warmia i Mazury, ideologia, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza

SUMMARY

The aim of the article is a description of the activity of POP PZPR at ZLP in Olsztyn in the sphere of developing of local literary environment and a character of literature which was written in this area. The analysis aims at establishing the

role of POP as for: aims of the literature, assessment of conditions of the writers' work and the relations with other organizations. The subject of analysis are the archives POP PZPR at Olsztyn department of ZLP which are kept in Archiwum Państwowe in Olsztyn.

KEYWORDS: Polish literature, sociology of literature, Warmia and Masuria, ideology, Polish United Workers's Party

